

sız'ı ortadan kaldırdı, daha sonra Kudüs ve çevresinin yönetimini Artuk b. Eksük'e verdi (477/1085). Artuk Bey 482'de (1089) Kudüs'te yeni bir cami yaptırdı. Artuk Bey'in ölümünün ardından şehrin yönetimi 491 (1098) yılına kadar oğulları Sökmen ve İlgazi'nin elinde kaldı. Halep Selçuklu Meliki Rıdvân b. Tutuş ile Dimaşk Selçuklu Meliki Dukak arasındaki mücadeleden ve Büyük Selçuklular'ın içinde bulunduğu karışıklıklardan istifade eden Fâtımî veziri ve başkumandanı Efdal b. Bedr el-Cemâfî, Kudüs'ü bir süre kuşattıktan sonra İlgazi ve Sökmen'den teslim aldı (Şâban 491 / Temmuz 1098). Selçuklular'ın Antakya emiri Yağısıyan şehri Fâtımîler'den geri almak amacıyla Nablus'a kadar gelip Kudüs üzerine yürüdüysede başarı sağlayamadı. Bir yıl sonra da şehir Haçlılar'ın eline geçti (492/1099).

Selçuklular'ın Kudüs'e hâkim oldukları yirmi beş yıl içerisinde şehir Sünnî çizgi-de önemli ilmî gelişmelere sahne oldu. Şâfîî âlimlerinden Nasr b. İbrâhim el-Makdisî, Nasriyye Medresesi'ni kurdu, onun ardından bir Hanefî medresesi kuruldu. Ebû'l-Ferec eş-Şîrâzî, Hanbelî mezhebi doğrultusunda dersler verdi. Bu dönemde İslâm dünyasının çeşitli yörelerinden çok sayıda meşhur âlim Kudüs'e gelmeye başladı. Bunlar arasında Endülüs'ten İbn Ebû Rendeka et-Turtuşî, Tus'tan Ebû Hâmid el-Gazzâlî ve İşbiliye'den (Sevilla) Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de bulunmaktaydı. 486'da (1093) Kudüs'ü ziyaret eden ve üç yıl süreyle burada kalan Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Mescid-i Aksâ'da müslümanların kendi aralarında veya hristiyan ve yahudilerle ilmî tartışmalar yaptıklarından bahseder (*el-Avâşım*, II, 61). Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî ve İbnü'l-Kayserânî'yi de Kudüslü meşhur âlimler arasında zikretmek gerekir.

Yahudilik'te ve Hristiyanlık'ta da kutsal sayılması, Hz. Peygamber'in mi'rac için Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götürülmesi (isrâ), müslümanların ilk kible si olması ve Kur'an'da atıflarda bulunmuş olması gibi sebeplerle Kudüs'ün İslâm toplumlarında her zaman önemli bir yeri olmuştur. Bu sebeple Kudüs'ün faziletlerine dair bazan zayıf veya uydurma rivayetlerin de yer aldığı "Fezâilü'l-Kuds" (Fezâilü Beyti'l-Makdisî) literatürü oluşmuştur (Mahmûd İbrâhim, s. 83-97; Suleiman A. Mourad, XLIV [1996], s. 31-48).

BİBLİYOGRAFYA :

Theophanes, *The Chronicle of Theophanes* (trc. H. Turtledove), Philadelphia 1982, s. 39, 42; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 243; III, 283; IV, 254; V,

379; VII, 408, 424, 464, 467; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 142, 146-147, 261; Belâzûrî, *Fütûh* (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ – Ömer Enîs et-Tabbâ), Beyrut 1407/1987, s. 138-139, 144; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 607-612; V, 66; VII, 503; VIII, 44, 148; X, 26; Makdisî, *Ahşenü't-tekâşim*, s. 159, 165-171; Nâsır-ı Hüsvrev, *Sefernâme* (trc. Abdülvehhab Tarzi), İstanbul 1985, s. 31-56; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avâşım* (nşr. Ammâr C. et-Tâlibî), Cezayir 1394/1974, II, 61; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 66, 68, 73, 79, 94, 98-99, 111, 132-138; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 402; V, 500, 612; VI, 61; VII, 447-448; X, 68; ayrıca bk. İndeks; İbn Tağrıberdî, *en-Nücmü'z-zâhire*, III, 211, 256, 326-327; ayrıca bk. tür.yer.; Ebû'l-Yümm el-Uleymî, *el-Ünsü'l-celil bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halil* (nşr. Adnân Yûnus Abdülmeccid), Amman 1420/1999, I, 346, 370 vd., 419-420; S. D. Goitein, *Studies in Islamic History and Institutions*, Leiden 1968, s. 135-148; a.mlf., "Jerusalem in the Arab Period (638-1099)", *The Jerusalem Cathedral* (ed. L. I. Levine), Jerusalem 1982, II, 168-196; a.mlf., "al-Quuds", *EP* (İng.), V, 323-330, 341; A. L. Tibawi, *Jerusalem: It's Place in Islam and Arab History*, Beirut 1969; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filistîn*, el-Halil 1395/1975, IX/2, s. 87-153; Isaac Hasson, "Muslim Literature in Praise of Jerusalem", *The Jerusalem Cathedral* (ed. L. I. Levine), Jerusalem 1981, I, 168-184; Ali Sevîm, *Suriye ve Filistin Selçuklular Tarihi*, Ankara 1983, bk. İndeks; a.mlf., "Atsız", *DİA*, IV, 92-93; Mahmûd İbrâhim, *Fezâilü Beyti'l-Makdisî*, Küveyt 1406/1985; Ali Mazak, *Emevîler'in Sonuna Kadar Kudüs ve Filistin* (yüksek lisans tezi, 1989), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Abdul Aziz Duri, "Jerusalem in the Early Islamic Period 7th-11th Centuries AD", *Jerusalem in History* (ed. K. J. Asali), Essex 1989, s. 105-129; Mustafa Fayda, *H. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, İstanbul 1989, s. 144-145; G. Ostrogorsky, *Byzans Devleti Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1991, s. 103, 276, 334; Kâmil Cemil el-Aselî, *Beytül-Makdis fi kütübi'r-rehalât inde'l-Arab ve'l-müslimîn*, Amman 1992; Rached Limam, *Bibliography of the Holy City of al-Quds/Jerusalem*, Tunus 1992, III/1; G. Le Strange, *Palestine under the Moslems*, Frankfurt 1993, I, 83-223; F. E. Peters, *Jerusalem*, Princeton 1995, s. 176-250; A. Elad, *Medieval Jerusalem and Islamic Worship*, Leiden 1995, s. 6, 23, 29, 158 vd.; *The History of Jerusalem: The Early Muslim Period 638-1099* (ed. J. Prawer – Haggai Ben-Shammai), New York 1996; Muammer Gül, *XI-XIII. Yüzyıllarda Kudüs* (doktora tezi, 1997), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 29-42; O. Grabar, "The Umayyad Dome of the Rock in Jerusalem", *Ars Orientalis*, III, Baltimore 1959, s. 33-62; E. Sivan, "The Beginnings of the 'Fadâ'il al-Quds' Literature", *Isl.*, XLVIII (1972), s. 100-110; Suleiman A. Mourad, "A Note on the Origin of Fadâil Bayt al-Maqdis Compilations", *al-Abhath*, XLIV, Beyrut 1996, s. 31-48; F. Buhl, "Kudüs", *İA*, VI, 955-958.

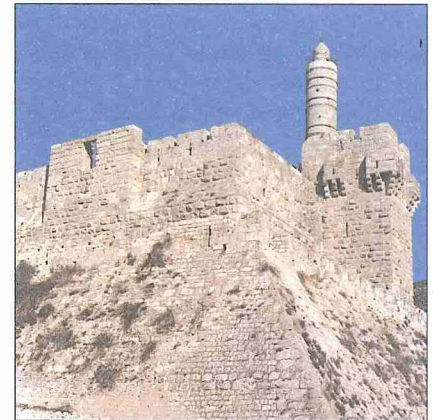
CASIM AVCI

Haçlılar Dönemi. I. Haçlı Seferi'ne katılan ordular, yaklaşık üç yıl süren yürüyüşten sonra 7 Haziran 1099 Salı sabahı o sırada Fâtımîler'in elinde bulunan Kudüs'ün

karşısındaki en yüksek noktaya ulaştılar. Bunca zamandır hayalini kurdukları Kudüs artık gözlerinin önündeydi; bu yere Sevinç tepesi (Montjoie) adını verdiler ve aynı günün akşamında şehir surlarının önüne gelerek ordugâhlarını kurdular. Şehir sağlam surlarla çevriliydi. Vali İftihârüddeve Haçlı kuşatmasına karşı gerekli önlemleri almıştı. 17 Haziran'da Yafa Lımanı'na gelen iki Cenova ve dört İngiliz gemisinden aldıkları yardımla şehre saldırmak için gerekli aletleri, merdivenleri ve hücum kulelerini yapan Haçlılar 13-14 Temmuz gecesi genel taarruza geçtiler. Ertesi gün kuzey surlarından hücum eden Aşağı Lorraine Dükü Godefroi de Bouillon'un birlikleri, Norman reisi Tankred'in askerleriyle beraber öğle saatlerinde Çiçek Kapısı yakınında surları aşmayı başardılar. Şehre inenler Sütunlar Kapısı'nı açarak ana ordunun şehre girmesini sağladılar. Böylece beş hafta süren kuşatmadan sonra şehir düştü (23 Şâban 492 / 15 Temmuz 1099).

Müslüman halk, Kubbetü's-sahre ve Mescid-i Aksâ'nın bulunduğu kutsal bölgeye sığınıp canını kurtarmaya çalıştıysa da bunları takip eden Tankred ve adamları üzerlerine saldırınca teslim olmak zorunda kaldılar. Tankred'in sancağı Kubbetü's-sahre'ye asıldı. Tankred burasını kutsal bir yer olmasına aldırmaz etmeden yağmaladı. Bu arada halkın bir kısmı korku içinde şehrin henüz düşmeyen güney mahallelerine doğru kaçmaya başladı. Toulouse Kontu Raimond de Saint Gilles güney surlarından şehre girdi ve vali İftihârüddeve'yi garnizonla birlikte Dâvûd

Dâvûd Kulesi ve üzerindeki caminin minaresi

Kulesi'nde (iç kale) kuşattı. Valiye de kuleyi teslim ettiği takdirde kendisine ve adamlarına şehirden çıkış izni vereceğini bildirdi. Her şeyin kaybedildiğini gören vali çaresizlik içinde teklifi kabul etti. Vali ve adamları Kudüs'ten canlı olarak çıkan tek müslüman grup oldu.

Müslümanlar 17 (638) yılında Kudüs'ü fethettilerinde Halife Ömer hıristiyanlara can ve mal güvenlikleri konusunda söz vermiş, onların haklarını belirten bir anlaşma imzalamış, Haçlılar ise tam aksine bir davranışla şehirde bulunan bütün müslümanları, hatta müslümanlara yardım ettikleri gerekçesiyle bütün Müsevîler'i öldürerek dünyada eşi görülmemiş bir vahşet örneği sergilemişlerdir. Orduyla birlikte Kudüs'e giren Haçlı tarihçisi Fulcherius, şövalyelerin ve askerlerin Araplar'ın yuttukları altınları bağırsaklarından çıkarmak için bunları öldürdükten sonra karınlarını deştiklerini, ellerinde kılıç şehirde dolaşıp hiçbir canlı bırakmadıklarını, bütün evlere girip ne buldularsa aldıklarını anlatır.

Haçlılar evlerde, camilerde ve yollarda bulunan herkesi kadın, çocuk demeden öldürdüler. Mescid-i Aksâ'ya sığınmış olanlar da kılıçtan geçirildi. Bu katliamın görgü tanığı olan tarihçi Raimundus, mâbedlerin bulunduğu bölgeye (Harem-i şerif) giderken cesetlerin ve dizlerine kadar çıkan kan birikintilerinin içinden geçmek zorunda kaldığını söyler. Katliam bütün dünyada dehşet uyandırdı. Kurbanlarının sayısı kesin olarak belli olmamakla beraber bilinen husus, Kudüs'te mevcut bütün müslüman ve Müsevîler'in tamamının öldürüldüğüdür. Bu cinayetler İslâm dünyasını yasa boğdu. Müslümanlar barbar Haçlılar'ı ülkelerinden sürüp atmak için iki yüzyıl mücadele etmek zorunda kaldılar.

Kudüs'ün zaptından iki gün sonra Haçlı liderleri toplanarak şehrin yönetimi konusunu tartıştılar. Nihayet din adamları ve asilzadelere oluşan meclis, idarenin başına "kutsal mezarın bekçisi" unvanını alan Godefroi de Bouillon'u seçti. Kudüs patrikliğine Arnoul adında bir papaz getirildi. Doğu'da Latin kilisesinin kurucusu Arnoul'un ilk işi, Kutsal Mezar Kilisesi'nde (Merkad-i İsa Kilisesi) Doğu kilisesinin geleceğine uygun ibadet eden bütün papazları aforoz etmek oldu. Halbuki Kutsal Mezar Kilisesi bugün de olduğu gibi bütün Doğu hıristiyan mezheplerine açıktı. 461 yıl İslâm hâkimiyetinde kalmış olan Kudüs'te müslümanlar hıristiyanların hak-

larını korumuş, dinlerine saygı göstermişlerdi. Fakat Latin hıristiyanların zaferiyle şimdi her şey değişiyordu. Kudüs Latinler tarafından zaptedilince her taraftan buraya gelen yerli hıristiyanlar kısa zamanda efendilerinin değişmiş olması yüzünden pişmanlık duymaya başladılar.

Haçlılar Kudüs'te bütün müslüman eserlerini de yağmaladılar. Kubbetü's-sahre ve Mescid-i Aksâ'daki değerli eşya tahrip edildi, çalınıp götürüldü. Camiler kiliseye çevrildi veya başka maksatlarla kullanıldı. Zaman içinde yeni kiliseler yapıldı. Kutsal Mezar Kilisesi tekrar inşa edildi. Kudüs kralları bu kilisede gömüldüler. Kilisenin güneyinde bulunan ve Vaftizci Yahyâ'ya nisbet edilen kilise ile hacıların konakladığı misafirhane ve hastahane büyütülerek içinde 1000 kişiyi barındıracak bir hastahane ve bir kilise inşa edildi. Burası Hospitalier Şövalye Tarikatı'nın yönetimine verildi. Kubbetü's-sahre'nin üzerine haç dikildi ve o zamana kadar açıkta duran kayanın (kutsal taş) üstü örtülüp üzerine bir mihrap oturtuldu. Mescid-i Aksâ Camii'nde değişiklikler yapılarak kralların sarayı haline getirildi. Yanı başındaki yer ise Templier tarikatının kullanımına verildi. Bunun dışında şehirde fazla değişiklik olmadı. Kudüs genelinde eski görünüşünü korumakla birlikte tam bir hıristiyan şehri haline geldi. Müslüman ve yahudilerin şehirde sürekli kalmasına izin verilmedi. Kudüs'ün dışında derin hendekler ve üzerinde Kudüs'e giriş çıkışı sağlayan dört ana kapı ile daha küçük kapılar bulunan şehir surları aynen muhafaza edildi.

Haçlılar, Godefroi'nın idareyi ele almasından sonra Remle'ye kadar ilerlemiş olan Fâtîmî ordusunu âni bir saldırıyla yenilgiye uğratarak Filistin'deki hâkimiyetlerini güçlendirdiler (Ağustos 1099). Aynı yılın sonunda papanın yolladığı Pisa başpiskoposu Daimbert yeni Kudüs patriği oldu. Godefroi 1100'de ölünce yerine Urfa kontu olan kardeşi Boudouin kral seçildi.

On sekiz yıl süren saltanat döneminde Kudüs Krallığı'nın büyüme ve güçlenmesini sağlayan Boudouin, Mısır Fâtîmîleri ile yaptığı savaşlarda başarılı olduğu gibi Kudüs Krallığı'nın sınırlarını özellikle Venedik ve Cenova filolarından aldığı yardımı Filistin kıyı şehirlerini zapt etmek suretiyle genişletti. Arsuf, Kaysâriye, Hayfa, Yafa, Akkâ ve Beyrut ele geçirildi. Saltanatı süresince Urfa, Antakya ve Trablus Haçlı devletleriyle ilişkileri yapıcı

oldu ve bütün Haçlılar'ı birlik içinde tutmayı başardı.

I. Boudouin'in ölümünden sonra Kudüs tahtına geçen II. Boudouin, Mısır ve Dımaşk kuvvetlerinin tehdidi karşısında kendisine yardım için gelen Urfa ve Antakya birlikleriyle beraber Aşdod'a ilerledi, fakat savaş olmadı. İki taraf karşılıklı üç ay bekledikten sonra ülkelerine geri döndü. Boudouin, 1119 yılında Antakya Prinkepsi Roger ve ordusunun Artuklu Beyi İlgazi'nin askerleri tarafından kılıçtan geçirilmesi üzerine Antakya'ya giderek geçici bir süre için şehrin hâkimiyetini ele aldı. Saltanatının ilk yıllarını İlgazi ve Tuğtekin'e karşı mücadele ile geçirirken bir yandan da krallığın idaresinde yenilikler yaptı. Kralın verdiği şehir ve kalelerde oturan baronlar krallığın yönetim ve savunmasında daha etkili olmaya başladılar. Ayrıca Hospitalier (İsbitâriyye) ve Templier (Dâviyye) adıyla iki şövalye tarikatı kuruldu. Bunlar hızla gelişerek krallık içinde ve kuzeydeki Haçlı devletlerinde ciddi birer güç haline geldiler. Tarikat şövalyeleri Haçlılar arasında en acımasız müslüman düşmanı oldular.

II. Boudouin, 1123'te Artuklu Beyi Belek'e esir düşüp Harput Kalesi'nde hapsedilince Kudüs Krallığı bir yıl Geldemar tarafından yönetildi. Onun yokluğunda Kudüs ordusu Venedik donanmasının desteğiyle 7 Temmuz 1124'te Sûr'u (Tyros) zaptederek Askalân dışında bütün Filistin kıyı şehirlerine sahip oldu. Boudouin daha sonra Artuklular'ın idaresinde bulunan Halep'i kuşattı. Halep'i bu saldırıdan Musul Valisi Aksungur el-Porsukî'nin yardıma gelmesi kurtardı.

II. Boudouin'in 21 Ağustos 1131'de ölümünden sonra kızı Kraliçe Melisende ile birlikte taç giyen Foulque d'Anjou krallıkta sevilen ve baronlarının itaat ettiği bir kral oldu. Saltanatı boyunca siyaseti genişlemeye son verilip sınırların korunması oldu. Çünkü sadece Kudüs değil bütün Haçlı devletleri, Musul ve Halep hâkimi atabek İmâdüddin Zengî'nin etrafında toplanan müslümanların tehdidi altındaydı. Bu sebeple müslümanlarla anlaşma yoluna gitti.

İmâdüddin Zengî, 24 Aralık 1144'te Urfa'yı fethederek buradaki Haçlı Kontluğu'na son verdi. Böylece ilk kurulan Haçlı devleti ortadan kalkmış oldu. Bu gelişme üzerine Kudüs Krallığı ve diğer Haçlı devletleri sıranın kendilerine de geleceği korkusuyla paniğe kapıldılar. Kraliçe Méli-

sende papa ve Batı Avrupa krallarından yardım isteyince düzenlenen yeni Haçlı seferine katılan ordular, Fransa Kralı VII. Louis ve Almanya Kralı III. Konrad'ın idaresinde Kudüs'e geldi. Beş gün süren başarısız Dimaşk kuşatması tam bir fiyasko ile neticelendi. Avrupalı krallar hiçbir başarı elde edemediler ve Kudüs Krallığı'na da bir fayda sağlayamadılar.

1149'da Antakya Prinkepsi Raymond de Poitiers'nin Halep hükümdarı Nüreddin Mahmud b. Zengî ile yaptığı savaşta maktul düşmesi üzerine idareyi karısı Konstance, 1152'de Trablus kontu II. Raymond'un Haşhaşiler tarafından öldürülmesi üzerine de idareyi karısı Hodierna'nın üstlenmesiyle Doğu'daki üç Haçlı devletinin sorumluluğu üç kadının eline kaldı. Fakat aynı yıl III. Baudouin annesi Melisende'ı saf dışı bırakmayı başararak krallığın tek hâkimi oldu. III. Baudouin kutsal ülkede doğmuş ilk Kudüs kralıydı. Yedi ay süren kuşatmadan sonra 19 Ağustos 1153'te Askalan'ı zaptetmesi Haçlılar'ın son büyük başarısını teşkil eder.

İktidarı eline aldıktan (1162) sonra bütün dikkatini Mısır üzerinde toplayan Kral Amaury desteğine ihtiyaç duyduğu Bizans ile iyi ilişkileri sürdürmeye kararlıydı. Zira doğu sınırı, 1153'te Dimaşk'a hâkim olmasından sonra tamamen Nüreddin Mahmud Zengî'nin elindeydi. Suriye'nin tek hâkimi olan Nüreddin ile savaşı mümkün değildi. Ancak Nüreddin, kendisine düşman kalan Mısır'a sahip olmadığı sürece Kudüs Krallığı için hayatı

bir tehlike teşkil etmezdi. Bundan dolayı Mısır'ın ele geçirilmesi Kudüs Krallığı'nın geleceği bakımından büyük önem taşı-maktaydı.

1163 Eylülünde Fâtımî idaresindeki Mısır'a saldıran Amaury, Vezir Dirgâm'in öldürülmesinden sonra yerine geçen Şâver ile Nüreddin'in kumandanı Şirkûh arasındaki mücadelede Şâver'i destekledi. 1164 Temmuzunda Şirkûh'u Bilbays'ta kuşattı. Ancak Nüreddin'in Hârim'e hücum etmesi üzerine Şirkûh ile anlaşış Kudüs'e döndü.

1167 ve 1168'de Kral Amaury yine Mısır'a saldırdı, ancak hiçbir sonuç alamadı. Mısır'ı ele geçiren, Nüreddin'in kumandanı Şirkûh oldu (8 Ocak 1169). Mısır'ı kaybetmiş olmanın Kudüs Krallığı için ne büyük bir tehlike teşkil ettiğini anlayan Amaury'nin Mısır'a karşı 1169 sonbaharında düzenlediği sefer de başarısız kaldı. Amaury 11 Temmuz 1174'te ölünce yerine on üç yaşında cüzzamlı oğlu Baudouin geçti. Çocuk hemen kral ilân edilirse de krallık ileri gelenleri ona niyâbet hususunda ikiye ayrıldılar. Önce Trablus Kontu III. Raymond nâib oldu; yerli baronlar ve Hospitalier şövalyeleri onu destekliyorlardı. Bunlar müslüman komşularıyla iyi geçinme taraftarıydılar. Fakat 1176'da Kral IV. Baudouin karşı grubun başında bulunan dayısı Joscelin de Courtenay'ın tarafına döndü. Joscelin'i destekleyenler ise Templier şövalyeleriyle Batı'dan yeni gelen asillerdi. Bunlar savaşçı hristiyan idealleriyle tutuşmakta olup her fırsatta müslümanlara saldırmak istiyorlardı. Bu iç sorunlardan başka krallık dışarıdan gelecek yardım ümitlerini de kaybetmişti. Batıdan yardım gelmiyordu. İmparator Manuel'in ölümü üzerine Bizans'ın kudreti yok olmuştu. Tek çıkar yol, Nüreddin Mahmud'un ölümünden sonra İslâm dünyasını idaresinde toplamış olan Selâhaddin-i Eyyûbî ile anlaşmaktı. Ancak krallık erkânı bunu bir türlü beceremedi ve Selâhaddin ile sık sık çatışmaya girdi.

1185 Martında Kudüs Kralı IV. Baudouin ölünce ablasının oğlu V. Baudouin unvanıyla tahta çıkarıldı. Henüz küçük yaşta olan kralın da bir yıl sonra ölümü üzerine annesi Sibylle ile kocası Guy de Lusignan yönetime el koydular. Aynı yıl Kerek hâkimi Renaud de Châtillon'un Kahire'den Dimaşk'a giden bir müslüman kervanına saldırması Selâhaddin-i Eyyûbî'nin sabrını taşırdı. Selâhaddin, 4 Temmuz 1187'de Hittin mevkiinde yapılan savaşta Kudüs krallık ordusunu yok etti. Bu olayın

ardından müslümanlar Kudüs Krallığı'na ait şehir ve kaleleri süratle ele geçirmeye başladılar. Taberiye, Akkâ, Nablus, Yafa, Sayda, Beyrut, Cübeyl, Askalân, Gazze birbiri ardınca zaptedildi. Birkaç hafta içinde büyüklük küçüklük elli iki şehir fet-hedilmiş, sıra Kudüs'e gelmişti.

Selâhaddin-i Eyyûbî, önce Kudüs'ün teslimini müzakere etmek için çağırıldığı Haçlı heyetiyle Askalân'da görüştü. Hristiyanlar şehri teslim etmeyeceklerini söyleyince görüşmeler sonuçsuz kaldı. Bunun üzerine Selâhaddin Kudüs üzerine yürüdü. Bunu duyan gönüllü mücahidler de orduya katıldı. Sultan Kudüs'e yaklaştığı sırada öncü birliklerinden ayrılarak ilerleyen Emir Cemâleddin Haçlılar'ın baskınına uğrayarak şehid düştü. Selâhaddin-i Eyyûbî 20 Eylül 1187'de Kudüs önünde karargâh kurdu. Önce kuzeybatı sur kesimine hücum edildi. 26 Eylül'de Zeytin-dağı'na yerleşen müslümanlar Sütunlu Kapı yanında surların altına lağım kazmaya başladılar. Üç gün sonra surda büyük bir gedik açıldı. Haçlılar buradan şehre girişi önledilerse de sonunda savunma çöktü. Savunmayı yöneten Balian d'İbelin, 30 Eylül'de Selâhaddin'in karargâhına gelip teslim şartlarını konuştu. Selâhaddin çok az bir fide ödemek şartıyla halkın şehri terketmesine izin verdi. Haçlılar kırk gün içinde erkek başına 10, kadın başına 5, çocuk başına 2 dinar fide ödeyeceklerdi. Ayrıca para bulamayan binlerce kişi de serbest bırakıldı. Buna karşılık Templier ve Hospitalier tarikatları kendi mensuplarını kurtarmak için tek kuruş bile harcamadılar. Patrik de sadece kendisi için 10 dinar ödedi; sahip olduğu altın ve gümüş, ayrıca arabalar dolusu servetiyle Kudüs'ten çıkıp gitti. Selâhaddin'in bu insanca davranışı Kudüs'ü zapteden Haçlılar'ın vahşetiyle tam bir tezat teşkil etmekteydi.

Mi'raç kandiline denk düşen 27 Receb 583 (2 Ekim 1187) Cuma günü Selâhaddin Kudüs'e girdi. Haçlılar'ın seksen sekiz yıl önce buldukları şehirde hiçbir taşkınlık yapılmadı; müslümanlar zafer sevincini olgunluk içinde kutladılar. Haçlılar Kudüs'ten çıkıp giderken Ortodoks ve Ya'kübî hristiyanlar şehirde kaldı. Müseviler'in de şehre yerleşmesine izin verildi. Hristiyanlara ait kutsal yerlerin idaresi Ortodoks kilisesine teslim edildi. Bir süre Kudüs'te kalan Selâhaddin-i Eyyûbî, Haçlılar tarafından saray olarak kullanılan Mescid-i Aksâ'yı camiye çevirdi ve Templier tarikatının yaptığı

Dâvud Kulesi'nin içindeki namazgâh

değişiklikleri ortadan kaldırdı. Nüreddin Mahmud'un Halep'te yaptırdığı minberin getirilmesini emretti. Şehrin idaresini düzene koyduktan sonra 24 Şâban 583'te (29 Ekim 1187) Sûr şehrine hareket etti. Selâhaddin-i Eyyûbî devrinde surlar tamir ettirildi ve önlerine derin hendekler kazıldı. Burçlar inşa edildi. Sultan Kudüs'ün idaresini Fakih Ziyâeddin İsâ'ya verdi, onun 1189'da ölümü üzerine de yerine Hüsâmeddin en-Necmî getirildi. Kudüs'ten ayrılan Haçlılar hâlâ ellerinde bulunan Sûr, Trablus, Antakya gibi şehirlerde kümelendiler. Kudüs Krallığı bir asır daha Suriye'nin kıyı şehirlerinde Akkâ merkez olmak üzere varlığını sürdürdü.

Avrupalılar Kudüs'ü geri almak için İngiltere, Fransa, Almanya krallarının idaresinde III. Haçlı Seferi'ni düzenlediler (1189-1192). Askalân'ın Haçlılar'ın eline geçmesinden ve Kudüs'ü geri almak için burayı bir üs haline getirmesinden endişe eden Selâhaddin-i Eyyûbî, Askalân Kalesi'nin tahrip edilmesini emretti. 19 Şâban 587'de (11 Eylül 1191) yıkımına başlanan surlarla kalenin yıkımı kısa bir süre içinde tamamlandı, halk başka yerlere nakledildi. Sultan 26 Eylül 1191'de Kudüs'e gelip şehrin savunma tedbirlerini, erzak ve silâh durumunu gözden geçirdi. Haçlılar'ın Kudüs'ü geri almak için beş yıldan beri verdikleri mücadeleye 22 Şâban 588'de (2 Eylül 1192) yapılan barış antlaşmasıyla sona erdi. Bu antlaşmaya göre taraflar silâhsız olarak birbirlerinin ülkesinde ticaret yapabilecek, hıristiyanlar hac için Kudüs'e gelebileceklerdi. Kudüs'te bir Hanefî medresesi yaptıran Dimaşk Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Muazzam, Haçlılar'ın Kudüs'ü tekrar ele geçirmesinden endişe ettiği için Harem-i şerif'teki camiler, Merkad-i İsâ Kilisesi ve Dâvûd Kulesi hariç şehrin tahrip edilmesini emretti. Surların yıkılması üzerine kadınlar, çocuklar ve yaşlılar şehri terkedi Kahire, Dimaşk ve Kerek'e gittiler.

Daha sonraki yıllarda da Kudüs'ü ele geçirmeye uğraşan Haçlılar'ın girişimleri başarıya ulaşmadı. Yalnız İmparator II. Friedrich, düzenlediği Haçlı seferi sırasında 626 (1229) yılında Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed ile anlaşarak on yıl süreyle Kudüs'e ve Kudüs'ü Yafa'ya bağlayan dar bir arazi şeridinde sahip olma hakkını elde etti (Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 201). Friedrich 17 Mart 1229'da Kudüs'e girdi ve Nablus kadısı Şemseddin'in refakatinde şehri dolaştı. Bö-

ylece Batılılar silâh zoruyla elde edemedikleri Kudüs'e diplomatik gayretleri neticesinde kavuştular. Anlaşmanın ardından müslümanların Harem-i şerif dışında Kudüs'e girmesine izin verilmedi. Bu olay İslâm dünyasını çok üzdü. Dimaşk'ta umumi mâtem ilân edildi. Sultan el-Melikü'l-Kâmil'in, Harem-i şerif'in müslümanların elinde kaldığını ve stratejik bakımdan müslümanların eskisi gibi bölgeye hâkim bulunduğunu belirtmesi müslümanların acısını azaltmadı. Öte yandan hıristiyanlar anlaşmanın uygulanmasının pek mümkün olmadığı kanısındaydılar, zira verilen yerlerin savunulması hiç de kolay değildi. Friedrich, Kutsal Mezar Kilisesi'nde taç giymeye kararlıydı. Fakat Akkâ'da oturan patrik, imparator hâlâ aforozlu olduğu için Kudüs'teki bütün dinî faaliyetleri ve âyini yasaklamıştı. Yerli baronlar, Templier ve Hospitalier şövalyeleri de törene katılmadılar. Friedrich kilisede Kudüs krallık tacını kendi elleriyle başına koydu ve başarısını tek başına kutlamak zorunda kaldı.

Bu dönem, Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Eyyûb'un kendisine muhalif olan Suriye Eyyûbîleri'ne karşı Hârizmliler atlı birliklerini Dimaşk ve Filistin bölgesine baskın yapmaya çağırmasına kadar sürdü. Hârizmliler, Dimaşk civarında deşet saçarak bütün bölgeyi yakıp yıktıktan sonra 11 Temmuz 1244'te Kudüs'e girdiler. Kerek hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd'un aracılığıyla hıristiyan halk ve garnizon Kudüs'ten Yafa'ya gitmek için izin aldı. Ancak bunlar, hem Hârizmliler'in pususuna düşerek hem de Arap ekşiyasının saldırısına uğrayarak büyük kayıp verdiler. el-Melikü's-Sâlih ve Hârizmliler, Suriye Eyyûbîleri'ni ve müttelikleri Haçlılar'ı Gazze dışında yaptıkları savaşta bozguna uğrattılar (Cemâziyelevvel 642 / Ekim 1244). Böylece Kudüs kesin olarak Haçlılar'ın elinden çıkmış ve Mısır Eyyûbîleri'nin hâkimiyetine girmiş oldu. Haçlılar'ın 1099'da Kudüs'ü ilk alışından 145 yıl sonra şehir Türkler'in eline geçmişti.

BİBLİYOGRAFYA :

İmâdüddin el-İsfahânî, *el-Fethü'l-kussî* (nşr. M. Mahmûd Subh), Kahire 1962, s. 116-125; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Bahâeddin İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl), Kahire 1415/1994, s. 134-136; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, VIII/2, s. 654-657; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn* (nşr. İbrâhîm ez-Zeybek), Beyrut 1418/1997, III, 330-411; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII, 178-186; İbn Vâsil, *Müferricü'l-kürûb*, bk. İndeks; W. F. Heller, *Geschichte der Kreuzzüge nach dem heiligen Lande*, Frankenthal 1784, s. 235-254, 271-338; F. Wilken, *Geschichte der Kreuzzüge*, Leipzig

1807-32, I, 46-424; II, 1-68, 69-413, 414-592, 593-718; III/2, s. 1-318; IV, 452-511; W. Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum* (RHC Occ. içinde), I, 1 vd.; a.e.: *Geschichte der Kreuzzüge und Königreichs Jerusalem* (trc. E.-R. Kausler), Stuttgart 1844; a.e.: *A History of Deeds, Done Beyond the Sea by William Archbishop of Tyre* (trc. A. Babcock - A. C. Krey), New York 1943, s. 12, 19, 23, 43, 57, 67, 79, 82, 95 vd., 232, 287, 333, 337, 339-343, 349-376, 383, 405, 415; F. Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium* (RHC Occ. içinde), III, 311-485; a.e.: *Fulcher of Chartres. A History of the Expedition to Jerusalem: 1095-1127* (trc. R. Ryan), Knoxville 1969, s. 3, 4, 9, 11, 19, 26, 28, 34, 38, 116-119, 121 vd., 124, 131 vd., 143, 147, 149 vd., 170 vd., 267, 269; *Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum* (RHC Occ. içinde), III, 119-163; a.e.: *The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem* (trc. R. Hill), Oxford 1962, s. 30, 46, 59, 61, 68-70, 72, 75 vd., 80, 85-87, 90-94, 97-101; J. F. Michaud, *Histoire des croisades*, Paris 1849, I, 210-357; II, 1-64; III, 1-50; R. Röhrich, *Geschichte des Königreichs Jerusalem: 1100-1291*, Innsbruck 1898, bk. İndeks; W. B. Stevenson, *The Crusaders in the East*, Cambridge 1907, s. 20, 25, 33 vd., 59, 136, 170, 171, 231, 238, 252 vd., 280 vd., 305, 312, 317, 322; R. Grousset, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, Paris 1934-36, I, 153-172, 181-189, 201-316, 531-548; II, 6-24, 310-327, 338-363, 436-443, 609-699, 799-835; III, 271-294, 407-414; S. Runciman, *A History of the Crusades*, London 1951-54, I-III, tür.yer.; a.e.: *Haçlı Seferleri Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1986-87, I, 214, 215-222, 223-243, 244-253; II, bk. İndeks; III, bk. İndeks; *A History of the Crusades* (ed. K. Setton), Wisconsin 1955-89, I-VI, bk. İndeks; D. C. Munro, *The Kingdom of the Crusaders*, Washington 1966, s. 54, 55, 57-60, 165 vd.; J. L. La Monte, *Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem: 1100 to 1291*, New York 1970; J. Præwer, *The Latin Kingdom of Jerusalem. European Colonialism in the Middle Ages*, London 1972; R.-J. Lilie, *Byzanz und die Kreuzfahrerstaaen*, München 1981, s. 1, 11, 18 vd., 36 vd., 39 vd., 54, 63, 114, 129, 132, 217 vd., 235, 240; S. Lane-Poole, *Saladin and the Fall of the Kingdom of Jerusalem*, London 1985; *Jerusalem in History* (ed. K. J. Asali), Essex 1989; J. Riley-Smith, *The Crusades*, London 1995, s. 2, 18, 36 vd., 84, 107, 112-119, 121 vd., 133 vd., 141 vd., 150, 174, 223 vd., 228, 233, 235 vd.; a.mlf., *The First Crusaders 1095-1131*, Cambridge 1997, bk. İndeks; İşin Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s. 201, tür.yer.; a.mlf., "Haçlılar", *DA*, XIV, 525-546; Ramazan Şegen, *Selâhaddin Eyyûbî ve Devri*, İstanbul 2000, s. 119-121; ayrıca bk. İndeks; F. Buhl, "Kudüs", *IA*, VI, 958-961; S. D. Goitein, "al-Kuds", *EP* (İng.), V, 330-331.

İŞİN DEMİRKENT

Memlükler Dönemi. Kudüs, Memlük Devleti'nin ilk kuruluş yılları sırasında (1250-1260) Suriye'deki Eyyûbîler ile Memlükler arasında birkaç defa el değiştirdi. Abbâsî Halifesi Müsta'sım - Billâh'ın aracı-